

Ivo Ladika

(Svršetak)

smiri (II,5,1)
 smrde (VII,4,2)
 smrt (X,1,6), smrti (VI,1,3;
 VI,5,2; VII,1,2; VIII,1,5)
 smrtnim (VII,2,2)
 spas (IV,3,3; VI,2,3)
 spasen (III,3,5; IX,5,3)
 sreća (X,2,1), sreće (X,8,3)
 sretnim (I,1,3)
 srnuh (VIII,4,3), srko
 (IX,4,4)
 sruši (III,1,6)
 starica (VII,5,5), starice
 (VI,5,4)
 stenje (VI,6,1), stenjo
 (IX, 2, 3)
 stida (IX,3,1)
 stišo (VIII,1,1)
 strada (X,6,2)
 strah (VI,1,4), straha (II,3,2;
 IV,2,2; VIII,5,1; IX,3,1)
 strašna (II,4,2; V,4,1),
 strašne (I,4,1), strašno
 (V,2,4), strašnu (I,8,1;
 VI,4,2)
 strepih (IV,3,3)
 strijela (V,6,5), strijeli
 (I,5,3), strijeljo (V,4,4)
 strvine (VII,4,2)
 studen (VII,1,2)
 studen (VII,2,6; VII,3,3),
 studena (VI,1,6)
 sunce (X,10,4; X,14,6),
 sunca (III,7,6; X,2,4)
 surva (V,5,5)
 suze (I,2,6; I,3,6; X,13,3)
 svijest (IV,4,1; VI,2,4; IX,
 4,2),
 svijesti (III,6,5; IV,2,3),
 svijješću (VI,1,4)
 svijestili (II,1,1)
 svijeti (I,7,4)
 svijetla (I,7,5), svijetlo
 (I,7,5),
 svijetlo (I,1,1; I,4,1; I,7,1;
 I,7,6; V,4,5; X,14,5),
 svijetlu (X,14,2)
 svjetlost (I,7,3; I,7,4; I,7,4;
 V,4,3; X,11,4)
 Šilom (II,1,4)
 šinu (V,6,6)
 šume (II,3,5; X,9,1)
 šupljom (III,4,1)

Tama (I,1,1; V,4,1), tame
 (VIII, 5,5), tami (III,3,5;
 VI,3,6), tamu (IX,1,1)
 tanad (X,9,2)
 teče (VII,2,5), tekle (X,13,4)
 teret (VII,2,1)
 teški (III,3,1), teškoj (IX,5,2)
 teži (VII,2,3)
 težina (VIII,3,2)
 tiho (V,2,4)
 tijela (VI,3,4; IX,1,5), tijelo
 (VI,1,3; IX,4,3)
 tišine (III,3,3)
 tjelesa (IV,5,2; VI,1,6)
 tople (I,3,2)
 topot (III,3,1)
 trbuh (VII,1,2), trbuhe
 (IX,2,2)
 trgne (II,6,6)
 trno (IX,2,4)
 trpi (X,6,2)
 trune (IV,1,6)
 trupla (XX,1,3; IX,2,3),
 truplima (VII,1,1; VII,2,5);
 truplo (VI,1,2; VII,5,4)
 trzaj (VII,5,1)
 trzaju (VII,4,5), trzo (V,2,3)
 tuga (IX,5,6), tugo (X,13,6),
 tugu (II,2,6)
 tupi (III,3,4; III,5,4), tupim
 (II,1,4)
 tutanj (IV,5,2)
 Ubih (VI,5,6)
 ubod (II,1,5; IV,1,4; V,4,6)
 udar (III,5,4; IV,1,2; IV,4,5;
 V,3,2)
 udara (X,6,3)
 udaranje (III,6,4)
 udarce (IV,2,3)
 udove (VII,1,3)
 ugriz (IV,2,6)
 ugušena (III,1,6)
 ukočen (V,3,3)
 um (V,4,2), uma (VI,1,1)
 umirući (VI,6,1), umirućeg
 (VII,5,1)
 umorni (II,5,2)
 umukli (II,3,1)
 uranjo (IX,4,5)
 urlik (III,3,1)
 usni (V,3,4), usnu (VI,6,4;
 VII,3,5)
 usta (VIII,2,6; VIII,4,1;
 IX,5,1)

uši (III,1,5)
 uške (VII,1,3; II,3,6)
 uzdah (V,5,4)
 uzdahnuo (V,5,3)
 užaren (IX,1,4)
 užasnih (VI,4,1)

Vapno (VII,3,6; VII,4,2)
 vatrama (VII,1,4), vatrom
 (II,1,2), vatru (VII,3,3)
 vatrene (I,5,4)
 viču (VIII,2,3)
 vidim (X,13,5), vidio (V,1,1;
 V,1,1)
 vidom (I,1,3), vidu (III,7,5)
 vikala (III,1,2), viknuh
 (VII,2,4)
 viko (V,2,3)
 vlaga (VIII,6,6)
 voda (VII,2,4), vode (II,5,3;
 II,6,5), vodu (IV,5,4)
 vrat (I,3,4), vratu (VIII,3,6)
 vrisak (I,4,3; VI,3,3), vrisaka
 (VII,1,6), vrisakovi (I,5,6),
 vrisku (VI,2,5)
 vrisne (VI,2,4)
 vrište (X,7,1), vrišti
 (VI,1,4)
 vukli (II,3,3), vuklo (III,
 4,3), vuko (IX,2,4; IX,4,3),
 vukoh (IX,3,5)

Zabode (I,3,4), zaboh
 (VI,3,4)
 zadrhtah (IX,5,4)
 zagrcra (IV,2,5)
 zajeco (X,13,1)
 zakoljak (VI,4,3)
 zaljulja (III,2,6; IV,3,5),
 zaljuljah (V,6,1)
 zaprepastih (VIII,2,1)
 zareži (III,2,4), zarežo
 (II,4,2)
 zastenjo (V,5,2)
 zatutnji (X,9,2)
 zavrištala (VI,3,5)
 zgasle (I,1,6)
 zgnječči (I,8,2)
 zine (V,5,5)
 zipke (X,2,3)
 zjao (V,6,4), zjapi (I,3,3)
 zjene (V,4,6), zjenu (I,1,5;
 I,2,4)
 zjenice (X,13,5)
 zora (V,4,3), zori (I,5,2)

zvijere (III,2,4)	ždrijela (VII,1,4), ždrijelo (VIII,5,6), ždrijelu (VI,1,5)	žezi (V,2,4)
zvjerski (IX,4,4)	žednim (VII,1,3)	žica (II,6,6; III,1,4), žice (III,2,6; III,4,2), žicu (II,3,6)
zvuk (V,3,3; X,4,2; X,9,4)	žeđ (IX,3,6), žeđom (IX,2,6)	žičan (II,5,1)
Žar (I,6,1)	žena (III,1,2; III,1,6; VI,1,4; VI,2,4; VI,5,1), žene (X,12,1)	žrtva (IV,1,1), žrtve (II,2,4; III,3,1; III,5,4), žrtvu (IV,1,5; IV,4,4)
žarki (VII,3,5), žarku (II,5,4; VII,3,3)	žere (III,2,2)	

Na temelju ovog rječnika karakterističnih riječi, na temelju frekvencije tih riječi, gdje ih ima najviše, tj. gdje su one najgušće i najčešće se javljaju, kad se uopće prvi put javljaju itd., mogu se izvesti mnogi poučni zaključci.

Ponajprije sve te riječi mogu se podijeliti, po najgrubljoj polarizaciji, na *horibilne* i na *vedre*: prve, kojih je dakako mnogo više, jesu npr. cikto, jauk, koljač, kolje, krkljanje, krv, krvnik, nakreveljene, nož, priklan, pro-trnuh, sljepoće, trupla, ubod, vrisak i dr., dok drugoj grupi pripadaju npr. cvrčak, dragost, dragu, gnijezdo, lastavičje, majčino, majku, mati, nebo, oblak, ognjišta, partizani, radost, zipka itd.

Ako bismo željeli odvojiti desetak najkarakterističnijih i najtipičnijih riječi oko kojih je skoncentrirana sva radnja *Jame* i koje najbolje mogu izazvati asocijaciju na cjelokupnu poemu, onda bi tih desetak ključnih riječi bile svakako ove: *krv* (s njom i počinje poema), *jama*, *leš*, *mrtav*, *nož*, *pad*, *rana*, *trupla*, *vrisak* i *žrtva*. To je zbog toga što je čitava poema skoncentrirana oko nekoliko doživljaja, i oni se mogu rekonstruirati na temelju ovih nekoliko riječi.

Zanimljivo je kad se neke riječi prvi put javljaju. Npr. riječ *spas* (iako je on tada posve isključen) javlja se prvi put u IV pjesmi (3,6), inače se smatraju *spasenim* tek oni zaklani i bačeni u jamu. Drugi put se pomisao na *spas*, doduše »sa jezom«, iz svijesti »vine« u VI pjesmi (2,3). Međutim faktični *spas* ostvaruje se tek u IX pjesmi (5,35). Pojam drugarstva (posve deklarativno) — *druže* — javlja se tek potkraj X pjesme (12,2); *mir*, tj. kad se sve stišalo, javlja se prvi put tek u VIII pjesmi; *mržnja* je planula svega jedanput u čitavoj poemi, i to tek u IX pjesmi (5, 6), što još jednom dokazuje neprogramatski i neparolaški karakter poeme. *Osveta* (u raznim oblicima) pojavljuje se prvi put kao riječ tek sredinom X pjesme, jer se i osvjetnik kasno javio; ali želja za osvetom, jer je vjerojatno bezizgledna, ne javlja se prije toga niti kao želja. *Partizani* pojavljuju se dakako prvi put tek sredinom X pjesme. Također se i riječi *sloboda*, *sreća*, *radost* i *zdravlje*, iz istih razloga, javljaju (svaka po dvaput), iz razumljivih i objektivno-uvjetovanih razloga, tek sredinom i potkraj X pjesme. I riječi *pjesma* i *pjevanje*, jer se ne može u tom smislu smatrati *pjesma* krvnika (IX, 5, 4), javljaju se također tek u X pjesmi. Prvi put može žrtva počinuti — *počivaj* — također tek u X pjesmi (12, 3). Zanimljivo je da u čitavoj poemi nema

uopće *kletve* — sve do X pjesme — od strane žrtava, a i tad se ona upotrebljava u općenitom smislu. Kunu samo ustaše. Riječ *žrtva* (s oblicima *žrtve* i *žrtvu*), kao ime lica, javlja se 6 puta.

Interesantno je promotriti i fluktuaciju još ponekih Goranovih riječi iz *Jame*. Npr. riječ *nada*, kao želja i mogućnost da se spasi, javlja se u poemi svega dvaput, i to u 3. i 4. strofi IV pjesme. Dok u posljednjem stihu 3. strofe *nestaje* i *posljednja nada* u spas, samih šest stihova kasnije ta se nada *opet vraća*. Ta nagla promjena raspoloženja karakteristična je ne samo za *Jamu* već je ona tipična i za čitavo Goranovo književno djelo, u kome raspoloženja osciliraju u naglim promjenama između vedrine i tuge, svjetla i tame — kao suprotnosti.

Poslije gubitka vida i osljepljenja (već u I pjesmi) *ćućenje* (osjećanje) i sluh (*čuo sam, čujem*) zamijenili su naravno osjetilo nestaloga vida. Da je sluh i opip zamijenio vid, veli posve određeno i sam Goran na jednom mjestu: »zasja u sluhu ko u vidu« (III, 7,5). Budući da ne vidi, Goranov heroj broji u svijesti, sav je pretvoren u sluh, zbog toga pojačano radi svijest i predodžba: *svijest* se spominje u poemi 6 puta (s oblicima *svijesti* i *sviješću*).

Neke riječi javljaju se u *Jami* vrlo kasno. Tome su uglavnom dva razloga: ponajprije one se nisu mogle javiti prije jer to nije dopuštao tok radnje (slobode, družje, osveta, osvetnik, partizani, radost, sreća i dr.), a neke je riječi Goran hotimice čuvao za kasnije (pati, planu, ruga, stida, uranjo, žed i dr.). U tom smislu i riječ *mača* ne treba smatrati samo upotrijebljenom iz nužde, zbog potrebe rime s *plaćem*, već ju je Goran vjerojatno upotrijebio da izbjegne dotad mnogo upotrebljavanu riječ *nož*.

Posebno je Goran vrlo znalački i s ukusom izmjenjivao red javljanja triju sinonimnih riječi *leš*, *lešina* i *trupla*, nikad se nijedna od njih ne javlja dvaput u istoj strofi.

U *Jami* ipak postoji kod glavnog lica *nada* da će se izvući. Da je za to imao dovoljna razloga, makar i uz slabašan objektivni izgled, dokazalo je događanje i nagli preokret u IX i X pjesmi. Da je i naš svakidašnji život za vrijeme drugoga svjetskog rata pisao takve stranice životnog zbiivanja kao i one u *Jami* i bilježio takve moguće nemogućnosti spasa, navest ću kao potvrdu ovdje samo dva primjera. Onaj jedini preživjeli svjedok iz glinske crkve, Ljuban Jednak, kao žrtva ustaških pokolja bio je podržavan na životu isključivo s tom *nadom* u život. Na saslušanju u Zagrebu on je ovako objasnio tu situaciju. Kad je ležao u crkvi poklopljen gomilom leševa, on je u sebi govorio: »Sve se nadam: još ću ja živjeti i veseo biti!« Kad su ga ustaše za noge vukli iz crkve i glava mu je, mrtvo, jer se je morao pustiti mrtav, udarala o stepenice, on je i opet ponavljao to svoje čvrsto životno vjerovanje: »Sve se nadam: još ću ja živjeti i veseo biti!« I ostao je jedini živ u toj epopeji smrti.

Ili drugi primjer. U danima Sutjeske strijeljali su Nijemci na poljani kraj Brezine (Sutjeska) sedamsto rodoljuba.¹ Među njima i Nedeljka Tadića. Kad se osvijestio, pojurila mu je sviješću spoznaja: »Živ!« Jedan Nijemac, da se izbjegne svaka eventualnost i slučaj, prilazio je naknadno leševima i ispalio u svakog po jedan metak. Nedeljko se *nadao*: možda će i to proći? Dobio je i *drugi* metak. Onesvijestio se, ali je i opet ostao živ. »Živ, opet živ!« — shvatio je čim se osvijestio. Nijemac je htio naime jednim metkom probiti obojicu, i taj drugi metak samo je okrznuo Nedeljka. Ali i *treći* put je došao Nijemac. Ovaj je krampom udarao svaki leš po glavi, kao da razbija bundeve. Videći to, Nedeljko je donio odluku »da otvorenih očiju i ukočena pogleda dočeka susret s Nijemcem. Možda će ga to zaustaviti, možda će ga taj susret s nepomičnim staklastim očima mrtvacu koje optužuju spriječiti da nastavi svoj neljudski posao«. Uspjelo mu je da pokoleba Nijemca: zurio je ovaj kao sumanut u izbuljene oči Nedeljka, zabacio kramp preko ramena — i otišao.

Za nepun sat Nedeljko je dvaput ubijan, a treći put gledao smrti u oči. Ali i po četvrti put su došli Nijemci. Prevrnuli su sve leševe, skinuli im konopce s ruku i otišli. Predveče se Nedeljko, kao i onaj u *Jami*, izvukao s te poljane smrti i — ostao do danas živ.

Ta horibilna identičnost života i *Jame* daje toj poemi svakako još veću životnost, a identičnost i sa samim završetkom Gorana, koga su četnici Alekse Draškovića i Vasilija Bodiroke ubili u smiraj jednog srpanjskog dana negdje uz Drinu kod Prijedjela, preko puta Foče, koja je i sama za vrijeme rata četrdeset puta prelazila iz ruke u ruku, pokazuje fantastičnu koincidenciju.

SIBILARIZACIJA U STRANIM RIJEČIMA

Bratoljub Klaić

Pročitavši svojedobno u jednoj školskoj knjizi ove dvije rečenice: »Zbog toga je u *antiki* (kurziv moj!) praznovjerje bilo veoma razvijeno« (Elementa latina, Zagreb 1953, str. 67) i »*Diftongi* ili dvoglasnici su...« (ibidem str. 105), a uvjeren da bih ja u oba slučaja proveo sibilizaciju, tj. napisao *antici* i *diftonzi* (kako, uostalom, ima i naš novi Pravopisni rječnik kojega god. 1953. još, dakako, nije bilo), počeo sam potanje zagledati strane riječi s obzirom na pretvaranje glasova *k g h u c z s* ispred *i* u nominativu (dativu, lokativu i instrumentalu) množine muškoga roda, odnosno u dativu i lokativu jednine ženskoga roda (u srednjem rodu, dakako, samo dativ, lokativ i instrumental množine).

¹ Bačrač D. i Vulić D.: U danima Sutjeske, Borba, 24. i 25. VI 1958, 8 i 10.